

TURAR RISKULOV, SULTAN GALİYEV VE MUSTAFA KEMAL ATATÜRK'TE TÜRK DÜNYASI ÜLKÜSÜ

Ideal of Turkish World of Turar Riskulov, Sultan Galiyev and Mustafa Kemal Atatürk

Bayram BAYRAKTAR

Özet

20. yüzyılın başlarında Türk halklarının yaşadıkları coğrafyalarda Tatar Türkü Sultan Galiyev, Kazak Türkü Turar Riskulov ve Türkiye Türkü Mustafa Kemal Atatürk'ün önderliğinde ulusal nitelikte öngördükleri devlet ve toplum projeleri tartışılmaktadır. Bu liderlerin, projelerini gerçekleştirmek için kendi halkları dışında hiçbir yabancı güce dayanmak istemedikleri gözlemlenmektedir.

Her üç lider de egemenliğin kaynağını yaşadıkları coğrafyanın halkından almışlardır. Sovyetler Birliği döneminde unutturulan Galiyev'in ve Riskulov'un, tıpkı Atatürk gibi günümüzde Türk dünyasında izleri ve etkileri halâ devam etmektedir.

Anahtar Sözcükler: Türk Dünyası, Ulu Türkistan, Mazlum Uluslar, Özgürlük ve Millî Bağımsızlık, Türkiye ve Türk Dünyası

Absract

In this article; the common lidear of the İdil-Ural Turkish Peoples Sultan Galiyev's ideas, and the leader of the Great Turkistan, Kazakistan-Özbekistan, Türkmenistan and Kırgızistan, Turar Riskulov's ideas, and the founder of modern Türkiye Mustafa Kemal's ideas which living in Turkish Geography, about national independency, nation satate and society, modernisation, civilization is discussed.

All of their struggle was against Great Powers which invasioned the homeland of Turkish peoples. Of all tree lidars Mustafa Kemal, folowing realistic political road, was the most succesful one. But Galiyev's and Riskulov's ideas are still affective on Turkish youth, and Mustafa Kemal as well.

The main ideas of these three lidears is the same; that is modernisation, democratization, and ruling independant society and state of their Turkish peoples in Kırım, in Great Turkistan and in Turkey. They also declared the self determinate administration of their folks.

Key Words: Turkish World, Big Turkestan, Oppressed Nations, Freedom and National independence, Turkey and Turkish World.

1921 Martı'nda Moskova'da, Türk Halkları Komünistleri'nin 2. Genel Rusya Kurultayı'ndaki konuşmasında Bolşeviklerin milliyetler siyasetini **kızıl emperyalizm** olarak tanımlayan Turar Riskulov, Türk Dünyası üzerine şu ilginç tespitlerde bulunuyordu:

“Pan-Türkizm'in bizim için çok büyük önem taşıdığını söylememiz gerekir. Avrupalı emperyalistlerin tasvir ettiği gibi bir Pan-Türkizm hiçbir zaman mevcut olmadı... Doğu halklarının büyük bir kesimini peşinden sürükleyecek yeni bir Türkiye var. Elimizde Kafkaslar'da, Asya'da ve Türkistan'da, halkı Sovyet yapılanmasına çekmekte büyük rol oynayabilecek Kemalist hareketin tecrübesi mevcut. Kemalist Türkiye; 'Türk halklarının hareketine Sovyet Rusya önderlik edemez' demek istiyor. Söylediklerinin doğruluğunu kabul etmemiz gerekir.

Müslüman Asya'da nüfusun çoğunluğunu köylüler oluşturuyor. Bu köylü nüfusun Sovyet yönetimine katılımı sağlanamadı. Uygulamada Sovyet hükümetinin yararlı olduğunu kanıtlayamadık. Onları gerektiği gibi saflarımıza çekemiyoruz. Onlar Kemalist hareketi bekliyorlar. Bakü'deki kızıl taburların arasında da Türkiye Türklerini bekleyenler var... Türkistan'da da Türkler'i

Türkkomissiya[Bolşevik Türkkomissiya üyelerinin hiçbiri de Türk dilli değil] değil yerli halk bekliyor. Türkkomissiya, Türkiye temsilcilerinin tüm kentleri ziyaret etmelerine olanak sağlamalı. Kemalistler'in temsilcilerini, halk kucak açarak karşılayacaktır.”¹

Rıskulov, hayatı boyunca Türkistan'ın Türkçe konuşan halkların yakınlaşmalarının, Avrupalı emperyalistler tarafından kasıtlı olarak ucube gibi gösterildiğini savundu. Ulusunun emperyalizmin zulmünden kurtulabilmesi için kendini yönetme hakkına kavuşması gerektiğini her zaman dile getirdi. Rıskulov, tıpkı Sultangaliyev gibi, Bolşevik Devrimi'nin, yani Sovyet modelinin, yıllar öncesinden neden başarısız olacağını göstermişti.

1917 Ekim Devrimi'nden sadece 2 yıl sonra, Rıskulov şöyle diyordu: *Türkistan'da Sovyet egemenliği 2 yıldır mevcut. Bu zaman zarfında, bu iktidar, Müslüman proleterya için ne yaptı?.. Tersine, onları hep kendimizden uzaklaştırmaya çalışmışız... Benim gibi inanmış bir komünistin kafasında bile Rus komünistlere karşı bir güvensizlik oluştuysa, Müslüman proleteryanın geriye kalanı hakkında ne söylenebilir ki!..* [Türkistan Komisyonu, Eyalet Komitesi, Türkistan TSİK Başkanlık Divanı, Yabancı Komünistler Eyalet Komitesi ve Eyalet Müslüman Bürosu'nun ortak toplantısı, 1 no'lu tutanak].

Aslında, Rıskulov'un mücadelesi daha erken başladı. 1919 yılının Mart ayında, *'Türkistan'da Açlığa Karşı Mücadele Merkez Komisyonu'nun Sovyetler 7. Olağanüstü Kongresi'ne Sunduğu Rapor'*da, Rıskulov şunları yazıyordu:

“Yerli proleteryanın kemiklerinin üzerinde (...)Yoksulların trajedisi, insan etinin yenmesi olayları ile aşırı noktalara ulaştı. Aç ebeveynler, çocuklarını köle gibi satıyor. Göçebe halk, açlığı ve bunun feci sonuçlarını yaşıyor... Açlık çeken proleterya ölüyor ve haklarını savunamıyor. Eyalet Erzak Müdürlüğü ise açlıkla mücadele edeceği yerde, dolandırıcıların belirlediği fiyatlarla buğday alıyor. Ve açlara, ‘Size bir şey veremeyiz. Çünkü bizde de yok’ diyor....’Sovyet egemenliğini yerli proleteryanın kemiklerini üzerinde bina etmemeliyiz!”

Bolşevik Devrimi'den sonra Türk bölgelerinde yönetimde bulunan yerel yöneticilerin düşünce yapıları birbirinden farksız gibidir. 1937-1940 yılları arasında tamamı yok edilmiş olan bu *Uluğ Türkistan* yöneticilerini Ruslar, “Turan Devleti” kurmak amacı ile gizli örgütler oluşturmakla suçladılar. Bu örgütlerin içinde yazarlar, şairler, bilim adamları kısacası toplumun yetiştirmiş olduğu millî karakterdeki tüm aydınlar bulunmaktaydı.

Bu önderler ve aydınlar arasında oluşturulan düşünce bütünlüğü, örgütlenme açısından da mevcuttu. Büyük Türk Dünyası düşüncesini kucaklayan fikrin Kazan'daki adı *“Galiyevcilik”*, Azerbaycan'daki adı *“Nerimanovculuk”*, Türkiye'deki adı *“Kemalçilik”*, Türkistan'daki adı ise *“Rıskulovculuktu”*. Hepsinin ortak amacı ise Türk Bölgelerinin SSCB'den ayrılması bağımsız bir devlet olarak inşa edilmesiydi.

Bu önderlerin hemen hemen hepsi 1917 devrimi ile Bolşeviklerle işbirliği yoluna gitmişlerdi; ancak gidilen yolun amacı ezilen Türk Halklarının bağımsızlıklarının kazanılması içindi. Moskova'nın gerçek yüzü kısa zaman içinde görününce bu önderlerin Bolşeviklere olan inançları da yok oldu. Sultan Galiyev'in Bolşeviklere olan inancının 1923'ten sonra, partiden atılması ile, kaybolduğunu iddia etmek yanlıştır; çünkü o daha 1918'de Ruslarla bu işin yürümeyeceğini anlamıştı. Daha sonraları kendisini karalamak amacı ile ünlü bir eser yazmış olan Hacı Zahidullahoviç Gabidullin, Sultan Galiyev'in kendisine 1918'de şunları söylediğini yazar: *“...1918'de Sultan Galiyev'e rastladığım zaman (...) bizi Rus Komünist örgütlerinden ayrılarak k endimize özgü bağımsız Doğu Komünist Partisini kurmaya davet etti”*.

Galiyev partiden çıkarılmadan beş yıl önce Stalinle anlaşmazlığa düşmüştü. Galiyev'in çevresindeki Komünistlerin çoğunluğu proleter kökenden gelmeyen, hatta burjuva sınıftan, eski din adamlarından ve özellikle de “Ceditçilerden” oluşmaktaydı. Stalin için bu kabul edilemezdi. Ona göre bu devrimcilerle geçici olarak anlaşılabilirdi. Bu yüzden gerçek proleter Müslüman devrimciler yetişene kadar yerli bölgelerdeki yönetim Rus devrimcilerin eline verilmeliydi.

¹ Culdız, No. 5, 1993, s. 190-191 - Pravda, 1 Şubat 1924.

Sultan Galiyev ise Stalin'in bu fikirlerini asla kabul etmedi. O'na göre de Müslüman bölgelerindeki devrimcilerin kökenine bakmaksızın onların yönetime geçmeleri gerekiyordu. Gerçekte görünen şey odur ki, Sovyet hükümeti kurulduğu ilk günden beri yerli Türkistan'ın milliyetçi komünistlerine güvenmedi. Rubinstein'in aşağıdaki görüşleri Müslüman Komünistlere Moskova'nın bakış açısını gayet açık bir biçimde göstermektedir: "*Sultan Galiyev ve benzerleri için Ekim Devrimi, Tatar reformizminden başka şey değildi. Partinin çalışmaları içinde yeni hiç bir yön göremiyorlar ve sadece "Cedid"ler tarafından getirilmiş olan reformları genişleterek derinleştireceğine inandıkları için Komünist Partisine bağlılık gösteriyorlardı.*"

1917 Ekim Devrimi ile iktidarı ele geçiren ve beş yıl sonra da Sovyetler Birliğini kuran Bolşeviklerin önderleri arasında Lenin, Stalin, Trotsky ve Bukharin'in yanında Çarlık Rusyası'ndaki Müslüman/Türk halkların Bolşeviklerle işbirliği yapmasında önemli rol oynayan; fakat Stalin'le gelen tasfiyelerden de kendini kurtaramayan Mirseyit Sultan Galiyev'dir.

Galiyev hakkında yazılanlar özellikle 1990 yılı başından itibaren Türkiye ve dünyada artarak devam etmektedir. Sultan Galiyev 13 Temmuz 1892 tarihinde bugünkü Başkırdaistan özerk bölgesinin başkenti Ufa yakınlarında bir köyde doğdu. 1907'de Kazan'daki öğretmen okulunda öğrenim gördükten sonra, Temmuz 1917'de "Bolşevik Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi"ne katılması o zamana kadar İslam dünyasında yaşamış insanlar için az rastlanır bir olaydı. Bu parti ile ilişkisi 4 Mayıs 1923'e kadar süren Galiyev'in ihraç kararını parti denetim kurulu komiseri şöyle okuyordu: "*Sultan Galiyev bütün ulusal bölgeleri birleştirerek savaşıma kalkıştığından Partiyeye ve Sovyetlere karşı bir kişi olarak elbette partiden ihraç edilmelidir.*"²

Kendisine rakip olarak gördüğü devrimin diğer üst düzey yöneticilerini birer birer tasfiye eden Stalin'in elinden Galiyev de kurtulamamış ve 1920'lerde birkaç kez tutuklansa da serbest bırakıldı. Nihayet 8 Aralık 1939'da SSCB'nin Yüksek Mahkemesi Askeri Kurulu'nun verdiği kararla kurşuna dizilerek idam edilmesine ve malları müsaderesine kararı verildi. 28 Ocak 1940'da hapishanede tutuklu hâlde bulunurken katledildi.

Stalinle devrimin ilk yıllarında ters düşen tek önder Galiyev değildi. SSCB'deki Milliyetçi Komünist önderler arasında Türkbirliği fikrine belki de en fazla inanan ve Stalin'e karşı en cesur çıkışları yapan kişi olan Turar Rıskulov da Bolşeviklerin siyasetini ağır bir dille eleştirmişti. M.V. Frunze Rıskulov ve yerli halkların durumu hakkında Lenin'e yazdığı mektubunda "*yerli komünistlerin, gerçekten komünist olmayan elementlerden oluştuğunu [Alaş-Ordacıları kastediyor] ve devrim yıllarında oluşan tek objektifli durumdan dolayı komünizm bayrağını yükseltmeye mecbur kaldıklarını*" yazar. V.V. Kuybişev'de 1919 yılında Türkistan'ın yerli komünistleri ile Ruslar arasındaki çekişmeden sonra "Rıskulovcular" hakkında şunları söyler: "Rıskulovculuk; bu Şura Hükümetinin Türkistan'da yürüttüğü milliyetler siyasetine karşı çıkmaktır. Onların gerçek talebi Türkistan'da yaşayan bütün milletlere eşitlik sağlamaktır. Bu talep yerleşmiş siyasete aykırı geldiğinden, partiler arasında keskin ihtilâflar oluştu. Meclislerin VIII. oturumundan sonra Rıskulovcular bu mücadeleyi kazandılar.

Rıskulov'un önderliğindeki ileri gelenler "*Avrupa [Rus] sömürgeciliğinin zulmünden kurtulmak ve milletin kendi kendisini yönetmesini sağlamak*" maksadını amaçlamışlardı. Rusların, komünizmi bir maske olarak kullandıkları ve Çarlık zamanındaki sömürgelerinden asla vazgeçmek niyetinde olmadıklarını gösteren bir delil de, Rus Komünisti İ.E. Lyubimov'un 1920 yılında TKP [Türkistan Komünist Partisi] V. kurultayı ve Türkistan Cumhuriyeti Şuralarının 9. kurultayında "Rıskulovcular" hakkında yaptığı konuşmasıdır. Lyubimov burada; "... Müslümanlar Rusların yardımı olmaksızın hayatta kalamazlar. Onlar memleketi yükseltmeyi beceremezler" der. Milli Mücadelede Türkiye'yi mandası altına almak isteyen emperyalistlerin sözlerini hatırlatan bu sözleri söyleyen Lyubimov, daha sonra "*Türkistan'da Rusya'nın gücünü göstermek için Moskova'dan Türkkommissiya'nın [Türkistan Komisyonu] gelmesini*" ister.

Rıskulov, yukarıda da belirttiğimiz gibi Sovyetlerin milliyetler siyasetini devrimin ilk yıllarından beri çok açıkça tenkit eden liderlerin başında gelmekteydi. 1919 yılının 18 Ekiminde Ülke Parti Komitesinin toplantısında Rıskulov, Rusları kızdıracak olan şu konuşmayı yaptı:

² İkrâm Çınar, "Avrasyacılık:Sultan Galiyev'i Anlamak", http://egitirim.inonu.edu.tr/ikram_galiyev.htm

“Türkistan’da Şura Hükûmeti iktidara geçeli iki yıl oldu; fakat bu hükûmet Müslüman emekçiler için ne yaptı ? Bu hükûmetin Müslümanlarla ne gibi ilişkileri oldu? Ben bu konu hakkında bir şeyler söylenmesi gerektiğine inanıyorum. Biz bu meselede kendi programımızın hiçbir kaidesini gerçekleştiremedik. Özde de hiçbir şey yapamadık. Müslüman topluluk gasp ve eziyet aracı olarak kalmaya devam etti. Bazı Rus Bolşevikleri, sonuncu parti toplantısında, özlerinin şovenist düşüncelerini açıkça gösterdiler. Elbette böyle bir durumdan sonra Rus komünistlerine güvensizlik doğmuştur. Hatta ben bile ideolojiye inanan bir komünist olmama rağmen bu güvensizlik içindeyim. Ben böyleyken diğer Müslüman emekçilerine ne denilebilir?”³

Türkistanlı millîyetçilerden Sovyetlerin uygulamalarına karşı çıkan Rıskulov’dan başkaları da yok değildi. Dönemin Sovyetlerin “Basmacılarla” mücadele adına giriştikleri katliamları eleştirdiler ve bu uygulamanın Sovyet Hükûmetinin, Çarlık Rusya’sından pek fazla farklı olmadığı gerçeğini dile getirdiler. Kazak Türklerinin yüzyılın başında yetiştirdiği büyük bilim ve siyaset adamı Ahmet Baytursun 1919’da şunları yazıyordu:

“Kırgızlar [Kırgız kelimesi o yıllarda Kazak Türklerini ifade etmekteydi, şimdiki Kırgızlar ise “Kara Kırgız” diye adlandırılmaktaydı] birinci devrimi (Şubat 1917) sevinçle, ikincisini ise büyük üzüntü ve şiddetle karşıladılar. Bu kolaylıkla açıklanabilir. Birinci devrim onları Çarlık rejiminin baskısından kurtardı ve sonsuz özerklik rüyalarının gerçekleşme umudunu kuvvetlendirdi. İkinci devrim, şiddet, yağma, haksız vergi toplama ve bir diktatörlük rejiminin kurulmasıyla birlikte gerçekleşiyordu. Kısacası tam bir anarşi izlenimi veriyordu. Eskiden Çarlık memurlarından oluşan küçük bir grup, Kırgızlar üzerinde baskı uyguluyordu. Bugün de aynı kişilerden veya başkalarından oluşan grup Bolşevik adı altında, çevrede aynı rejimi sürdürmektedir.”⁴

Bu açıklamalar göstermektedir ki, Türkistanlı aydınlar Ruslara güvenmiyorlardı; çünkü Hokand muhtariyetini ortadan kaldırmak için Türkistan’a saldıran Kızıl Ordu birlikleri Türkistan’da çok büyük katliamlar yaptılar. Özellikle Kızıl Ordu birliklerinin arasında bulunan Ermeni Taşnaksutyun partisinin adamlarının yaptıkları katliamların haddi hesabı belli değildir. 19/20 Şubat 1918’de Hokand’da Kızıl birlikler 10.000’den fazla Türk’ü katlettiler. 1918’in sonlarında ise Margilan’da 7.000, Andican’da 6.000, Namangan’da 2.000, Bazarkorgan ile Hokand-Kışlak arasındaki köylerde yaklaşık 4.500 insanı katlettiler. Şurası bir gerçek ki “Basmacılar” adı verilen Milli Kurtuluş Hareketi, Sovyet Hükûmetinin Türkistan’da izlediği siyasetin sonucu oluşmuştur.⁵

O dönemde Turar Rıskulov, Sovyet işgal ve istilâlarına karşı Türkistan’da savaş veren Basmacılar hakkında yaptığı konuşmasında olayların, bir Ermeni örgütü olan “Taşnaksutyun” partisinin emri ile Türklere karşı işlenmiş olan suçlara karşı duyulan bir tepki olarak doğduğunu açıklamıştır. Fergana olaylarını tartışmak üzere toplanan Müsbüro toplantısında Rıskulov’un olayları durdurmak üzere hazırlamış olduğu tezler kabul edilir. Buna göre;

-Türikatkom’dan meseleyi acilen inceleyip, Türkistan’daki Basmacı önderlerden Ergaş, Madaminbek, Mahkam ve Hal Hoca emrindeki bütün Müslüman emekçilere af ilân edilmesi, silâhlarının geri verilmesi, Şura hükûmeti tarafına geçmeleri ve barış içinde yaşamalar için davette bulunulmalı.

-Onların hayat garantileri sadece kağıt üzerinde temin edilmeyip, gerçekten uygulanması ve onların zararlarını karşılamak amacı ile maddi yardım yapılmalı.

-Ezilen Halklar adına, ezenlerin milli sömürü siyasetlerine karşı cesurca mücadele edilmeli.

-Kızıl Ordu içindeki bozguncu Ermenilerin silahtan arındırılıp temizlenmeli ve güvenli işçilerle parti üyelerini silahlandırarak barışçı halka karşı yapılacak herhangi bir zulüm kesinlikle yasaklanmalı.

³ **Culdız, No. 5**, 1993, s. 190-191 - **Pravda**, 1 Şubat 1924.

⁴ Ahmed Raşid, **Orta Asya’nın Dirilişi İslâm mı? Milliyetçilik mi?**, (Çev.:Osman Ç. Deniztekin), Cep Düşün Yayını, İstanbul 1996, s.135-136.; (A. Benningsen-E. Wimbush, **Muslim National Communism in The Soviet Union**, University of Chikago Pres 1979’ dan).

⁵ Ayrıntılı bilgi için bk., Baymirza Hayt, **Türkistan Devletlerinin Milli Mücadeleleri Tarihi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1995; Abdülvahap Kara, **Türkistan Ateşi Mustafa Çokay’ın Hayatı ve Mücadelesi**, İstanbul 2002.

Riskulov, görüldüğü gibi, Basmacıların en önde gelen önderlerine sahip çıkmakta ve askerlerine silâhlarının geri verilmesini istemekteydi. Riskulov'un hayata geçirmek için mücadele ettiği en önemli düşüncesi, Türkistan'da yerli halktan oluşan millî bir ordu kurmaktı. Basmacı önderlerine af çıkarılması, askerlerine silâhlarının geri verilmesi ve güvenli kişilerden oluşan bir ordu kurulması teklifinin ardında yatan gerçek, Türkistan'ın Milli Ordusunu oluşturmaktan ibaretti. Riskulov'un Basmacılar hakkındaki yazışma ve konuşmalarında yerli halk kesinlikle suçlu bulunmamaktaydı. Türikatkom başkanı A. Kazakov'a gönderdiği 11 Mayıs 1919 tarihli mektubunda da Fergana olayları hakkında şöyle bilgi vermektedir:

“Fergana olayı Hokand olaylarından sonraki zamanda meclistekilerin yanlış hareketlerinden dolayı meydana gelmiştir. Fergana vilayetindeki bütün olayların akışında Ermenilerin Taşnaksutyun partisinin yıkıcı hareketleri görülmektedir. Kızıl Ordu bölümleri Basmacılarla mücadele etmenin yerine, hepsi ayyaş olan ve cephanelerini solcu eşkiyalara satan (özellikle Ermeniler) ve geçtikleri yerlerde eşkiyaları sakladı diye barış içinde yaşayan kasabaları talan eden kimselerdi. Ermeniler topluca Özbek kızlarına tecavüz edip, kadınlarla çocukları kesmişlerdi. Bu olayların hepsi Müslümanların gururunu kırıp, namuslarını kirlettiğinden dolayı, onlar kaçarak Basmacılarla birleşmişlerdi.”

Turar Riskulov, Türkistan tarihinde gerçekten de adı ayrıca anılmaya değer bir Türkçüdür. 26 Aralık 1894'te Yedisu oblisında, Doğu Talğar'da doğdu. Babası Riskul Cılkaydarulı Ruslar aleyhinde ayaklanmalara katılmak suçu ile 1905 yılında Sibirya'ya sürülmüştü. Turar babası ile birlikte Sibirya'nın çalışma kampı olan Prihodka hapisanesine kondu.

Riskulov, bir süre sonra 1907-10 yılları arasında Merkez şehrinde Rus okulunda eğitim gördü. 1910 yılında Bişkek'teki Ziraat okuluna girdi. 1914 yılında buradan mezun oldu. Taşkent'e giderek 1916 yılındaki ayaklanmaya katıldı ve hapsedildi. 21 Ekim 1917'de Evliya Ata şehir Sovyetlerinin başkanlığına seçildi. 1919'da Türkistan Sovyet Cumhuriyetinin Sıhhiye İşleri Bakanı oldu. Aynı yıl Türkistan Sovyet Cumhuriyeti İcra Komitesinin Başyardımcısı seçildi. 1920'de Komünist Partisi Müslüman Bürosunun ve Türkistan Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti İcra Komitesi Başkanı (Cumhurbaşkanı) oldu. Bu kararlar, Moskova'dan gönderilen Türkistan Komisyonu tarafından bozuldu.

1921-22 yıllarında Moskova'da Milliyetler Halk Komiserliğinde Muavin olarak çalıştı. Stalin'in diğer yardımcısı ise bilindiği gibi Sultan Galiyevdi. 1923-24'te Türkistan Muhtar SSC Halk Komiserleri Şurasının Başkanı olarak görev yaptı. Bu tarihten sonra O'nu, *“Moskova'da göz önünde bulundurmamak amacı ile”* Komünist Beynelmillel Komitesinde Doğu Teşkilâtları Başkan yardımcısı olarak görevlendirdiler.

1926'dan itibaren Kazakistan Komünist Partisi Basın Bölümü Müdürü oldu. Türkistan Cumhuriyetinin başkanı olduğu sırada eski Alaş-Orda'cılar önemli görevlere getirmişti. Riskulov, *“Üstad”* olarak adlandırdığı Alaş-Orda Millî Hükûmetinin kurucularından, Ahmet Baytursun'u Maarif Komiserliğine, (Alaş-Orda hükümetinde de Maarif Bakanlığı yapmıştı), Yine Alaş-Orda'nın bakanlarından Halil Dostmuhammedov'u, Halk Komiserler Meclisi içinde yayınlar ile ilgili bölümün başına getirdi. Bu işleri yaparken uğradığı saldırılara cevap olarak daa bu insanların Türkler arasında yetişmiş uzmanlar olduğunu, Alaş-Orda Hükûmetinde İçişleri Bakanı Muhammetcan Tınışpayev'in Türkistan'da yerli halk arasından çıkan tek mühendis olduğunu, Baytursun'un Kazak dilinin gramerini yazan, Halil Dostmuhammedov'u da zooloji üzerine çalışmalar yapan tek bilim adamı olarak vasıflandırdığı görülür.

Eski Alaş-Orda Hükûmetinin Türkçü liderleri bir anda *“Komünist”* olmuş gözüküyorlardı. Alaş-Orda Partisi üyelerinin nasıl ve ne kadar *“Komünistleştiklerini”* Ahmet Baytursun'un kendisi şöyle açıklamaktadır:

“Alaş Orda'yı Sovyet rejimine doğru yaklaştırmaya zorlayan asıl sebep, sadece Çarlık rejimine geri dönüşü vadeden Kolçak'ın politikasıdır, Bolşevikleri Türkistan'daki siyasetlerini gördükten sonra

bu pek de çekici bir alternatif olarak görünmese de.” Baytursun’un bu sözleri Rıskulov’un kadrolaştırdığı bu kişilerin komünizme bakış açılarını açıkça sergilemektedir.⁶

Bu sözler Frunze’nin Milli Komünistler hakkındaki tanımlamasının gerçek olduğunu da gösterir. Alaşçıların bu kadrolaşmasını Rus yazarlardan A. Anuşkin de şöyle yansıtmaktadır: “1925 yılına kadar milli eğitim, basın ve Kazak okulları, kuruluşları, Halk Komiserliği, karşı ihtilalci milliyetçiliğin kalesiydi. Bunu anlamak için Baytursun ismini hatırlamak kafidir. Anti-Sovyet hareketinin başı, Eğitim Halk Komiseri “Narkom” olan bu şahıs, arkadaşı Dulatovla birlikte, istedikleri gibi basını kullanıyorlardı. Bunlar, yüzde yüz Alaş-Orda milliyetçilerinin ellerindeydi”.

Rıskulov’u etkileyen önderlerden birisi de Münevver Kari’dir. “Taşkent Cedidlerinin Atası” olarak bilinen Münevver Kari, Türkistan’da ilk “yeni usûl”[cedit] mektebinin kurucusudur. Eski bir imam olan Münevver Kari, Türkçe hutbe okuduğu gerekçesiyle Türkistan’ın “Kadimist” uleması tarafından kâfir ilan edilir ve görevinden uzaklaştırılır. Bundan sonra Semerkand Müftüsü Mahmud Hoca Behbudi ile birlikte Türkistan’da Hurşid, Terakkî, Sada-yi Türkistan gibi Türkçe gazeteler çıkarır. Cemiyet-i Hayriye adlı dernek kurmak suretiyle Türkiye’ye öğrenci gönderirler ki bu öğrenciler arasında Abdurrauf Fitrat ve Azerbaycan’da 1938 yılında öldürülen Türkolog Halid Seyid Hocayev de vardır.

1916 yılında Çarlık Rusyası’na karşı Türkistanda büyük bir ayaklanma başlatılır. Ayaklanma Mahmud Hoca Behbudi’nin evinde yapılan bir toplantı ile organize edilir. Devrim yıllarında Türkistan Merkezi Şurasını oluştururlar. Bu Şura Türkistan’da Muhtariyet ilan edilmesinde en çok hizmeti geçen bir örgüttür. Daha sonra Şura Bütün Türkistan’ı içine alacak olan bir Cumhuriyet kurma düşüncesi plânlanır; ancak Rusların Muhtar Cumhuriyetleri bir bir istilâ etmesi ile bu proje başarılı olamaz. 1918’den sonra Bolşevik partisine girer. 1920-22 yıllarında Türkistan Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Eğitim İşleri Halk Komiseri olur. (1922’den sonra Ahmet Baytursun bu göreve getirilir) Türkistan’daki Rıskulovcular gurubunun görünmeyen lideri konumundaki Münevver Kari, Türkistan’daki bağımsızlık hareketlerinde olsun, eğitim alanındaki yeniliklerde olsun hizmeti en çok geçen kişilerden birisidir.

Turar Rıskulov’un düşünce ve çalışmalarını yansıtacak olursak, Moskova’yı çileden çıkaran fikirlerini, 1920 yılının 17 Ocağında Türkistan Komünist Partisinin V. Kongresi ve Müslüman Bürosu Örgütleri III. Konferansında dile getirir. Rıskulov bu konferansta, “Millî Meseleler ve Milli Komünist Bölgeler” adlı bir rapor hazırlar. Bu raporda savunduğu tezlerden bazıları şunlardır:

-Sırderya, Cetisu/yedisu, Fergana, Semerkand ve Zakaspi vilayetlerinden oluşan Türkistan Kırgız, Kazak, Özbek, Türkmen, Karakalpak, Kıpçak, Tatar, Uygur, Dungan, v.s. ile beraber Türk asıllı olmayan Tacik ve Yahudiler dahil edilerek Türk Halklarının vatani olarak belirlensin; Rus, Yahudi, Ermeni ve diğer unsurlar ise göçmen olarak kabul edilsin.

-RSFSR (Rossiskaya Sovetskaya Federatsiya Sotsialisticeskih Respublik) Anayasasının 2. maddesine göre Türkistan Otonom Cumhuriyeti Milli Meclis Cumhuriyeti olarak kabul edilsin. Burada kendi kendini idare eden halk yerli Türk halkıdır. Dolayısıyla “RSFSR’nin Türkistan Cumhuriyeti” adı, coğrafi özelliği yönünden onun milli niteliğine uysa da, ana düşüncenin aydınlığa kavuşması için yerine “RSFSR’nin Türk Cumhuriyeti” diye adlandırılması gerekir. Bununla beraber ülkedeki hükümet teşkilatlarının adını tekrar değiştirmek lâzımdır.

-Türk Meclis Cumhuriyeti memleket hizmetine ve anayasaya dayalı biçimde kurulmalıdır. Bu durum yerli halkın hayatı tarihi ve ekonomik taleplerine denk düşer.

-Şimdiki Sosyalist kuruluş esnasında sadece toprak açısından değil, bununla birlikte halklar arasında da sınırlar yavaş yavaş yok olacağı zaman Türkistan, sadece beş vilayetten oluşan bir coğrafya olarak sınırlandırılmasın; aksine Türk Meclis Cumhuriyetine dahil olmak isteyen diğer cumhuriyetlerin kabul edilmesine imkân verilsin. (Rıskulov,Türk Meclis Cumhuriyetini kurarak ileride bu Cumhuriyetin dışında kalan Tataristan, Başkurdistan, Nogay toprakları ile Azerbaycan’ın da yavaş yavaş birleşmesini

⁶ Olivier Roy, **Yeni Orta Asya ya da Ulusların İmal Edilişi**, Çev: Mehmet Morali, Metis Yaşadığımız Dünya Yayınları, İstanbul 2000, s. 80-82.

sağlayarak ileriki bir aşamada Türk Asıllı Halkların Millî Konfederasyonu'nun kurulmasını planlamıştı. Bu madde ile Sultan Galiyev'in kurmak istediği "Turan Cumhuriyetine" yol açılmış olacaktı.)

- Çalışanları ve ezilmiş halkları enternasyonal yoluyla birleştirmek için, Türk Halklarının, tatar, Başkurd, Kırgız, Kazak, Özbek v.s. olarak bölünerek küçük cumhuriyetler kurma fikrini komünist propaganda yoluyla yok etmek ve bütünlük amacı için RSFSR'ye katılacak diğer Türk Halklarını, Türk Meclis Cumhuriyeti etrafında birleştirmek gereklidir. Bu mümkün olmadığı takdirde ayrı Türk Halklarını coğrafyalarına göre kendi aralarında birleştirmek gereklidir. Burada kastedilen Türkistan'ın dışında kalan Türk bölgelerinin kendi aralarında birliğe gitmelerinin gerekliliğidir. Örneğin Tataristan'ın ve Başkurdistan'ın ayrı ayrı cumhuriyetler olarak değil Sultan Galiyev'in de savunduğu gibi Tatar-Başkurd Cumhuriyeti olarak kurulması gibi.

-Halk mücadelesinin başarılı olması için konferans; Cumhuriyetin genel federatif özelliği olan bazı teşkilâtların merkezileştirilmesine karşı değildir. Bununla beraber Türkistan'ın Merkezden uzaklığını, bölgesinin genişliğini, etnografik, topografik ve yaşam özelliklerini dikkate alarak, Türk Meclis Cumhuriyetinin Merkez Hükûmetine iç yasa çıkartılması ve geniş yetkilerin verilmesini savunuyor.

Rıskulov yine aynı toplantıda kurulacak olan "Türk Meclis Cumhuriyeti" ile ilgili aşağıdaki tezleri savunur;

-Türkistan yerli Türk asıllı halkların tarihi vatanıdır. Onlar örf, adet ve hayat biçimi olarak ikiye ayrılırlar: göçebe ve yerleşik yerliler. Halkın diğer bölümü, Türk olmayan Müslümanlar hariç, göçmen olarak kabul edilmelidir.

-Türkistan'ın yerli Türk Halklarının tarihi vatani olması sebebiyle Türkistan Cumhuriyetinin adının "Türk Meclis Cumhuriyeti" (veya RSFSR'nin Türk Cumhuriyeti) olarak değiştirilmesi gerekir.

-“Türk Meclis Cumhuriyetinin” sınırları başka Türk Cumhuriyetlerinin katılımına her zaman açıktır. Gelecekte Türk Cumhuriyetlerinin Konfederasyon halinde devletini kurmak için hazırlanmak gerek.

-Kalıplaşmış tarihi durumda "Türk Meclis Cumhuriyetindeki" siyasi idare cumhuriyetteki tek siyasi parti olan Komünist Parti'nin eline verilir; ancak Türkistan'ın yerli halkının milli haklarını göz önüne alarak partinin adının "Türk Halklarının Komünist Partisi" olarak değiştirilmesi gerekir. "Türk Halklarının komünist Partisi" RKP ile ilişkilerini, onun bünyesinde muhtar parti olarak çözümleyecek, "Türk Meclis Cumhuriyetinin" Türk asıllı olamayan halkları için "Türk Halklarının Komünist Partisi" bünyesinde milli bölümlerin açılmasına izin verilecektir.

-“Türk Meclis Cumhuriyetinin” resmi dili Türk Dilleridir.

-“Türk Meclis Cumhuriyetinde” kendi kendini yöneten halk yerli Türk Halklar olduğundan, devlet yönetimi bu halkların vekillerinin elinde bulunacaktır.O zaman Türkkomissiya/ Türkistan Komisyonu gibi organların gereksizliği anlaşılacaktır.

Görüldüğü gibi Rıskulov'un ve yoldaşlarının talepleri tamamıyla Türk birliği fikirlerin etkisindedir. Rıskulov Türkistan'da yerli halktan kurulan bir bağımsız ordu olması gerektiğini de vurgulamıştır. Fikirleriyle Moskova'yı en çok rahatsız eden ve Stalin'in uykularını kaçıran Rıskulov'dur.

Bu nedenledir ki Frunze, Rıskulov'a ağır eleştirilerde bulunur. Aslında Türkistan Komisyonu bu kararları onaylamak niyetindedir; ancak Frunze'nin gelmesi ile birlikte Türkkomissiya 24 Şubatta bu kararları reddeder. RKP Merkez Komitesi bununla da yetinmeyerek 8 Mart 1920'de "Türkistan'ın Muhtariyetine Dair" kararını alır. buna göre "Türkistan toprağında sadece tek bir merkez komitesi olan tek bir Komünist partisi olabilir. Türkistan Komünist Partisi sadece RKP(b)'nin bir bölge örgütüdür ve Türkistan RSFSR'nin bir muhtar cumhuriyetidir"Haziran 1920'de Rıskulov ve yoldaşları durumlarını Lenin'e izah etmek için Moskova'ya giderler. Ancak Lenin'den istedikleri hiç bir yanıtı duyamazlar. Lenin daha sonra bu konu ile ilgili RKP(b) onuncu kongresinde Pantürkist Sapmacılar hakkında şu beyanını verir:

“Geçmişin hayaletlerinden tümüyle kurtulmamış olan yerli komünistler milli partikularizmin önemini abartma eğilimindedirler.

Mazlumların sınıfsal çıkarlarını ihmal etme ve bunları sözümlerine ona milli çıkarlarla birbirine karıştırma eğilimindedirler. İkincisini birincisinden nasıl ayırt edeceklerini bilmiyorlar ve parti çalışmalarını münhasıran ezilen kitlelere nasıl yönelteceklerini bilmezden geliyorlar. Bu durum doğuda zaman zaman Pan-İslamcılık ve Pan-Türkçülük biçimini alan burjuva-milliyetçiliğin ortaya çıkışını açıklıyor.”

Rıskulov artık Rusların gözünde bir “Pantürkist”tir. Ruslar O’na “Pantürkist” diye saldırdıkça O, milliyetçi çizgide fikirlerini ısrarla savunmaktan geri kalmaz. Nitekim, *Bütün Rusya Türk Halkları Komünistleri II. Toplantısında* kendisine yöneltilen suçlamalara şöyle cevap verir:

“Türk dilli halkların yakınlaşmasına engel olma amacıyla, kasten iftira edilen ve kötülünen Pantürkizm adıyla resmi şekilde tarifi yapılan düşünceye başka bir bakış açısından bakılması gerek.”

Rıskulov devam ederek;

“Pantürkizm fikrinin Türk asıllı halklar için çok büyük faydası olduğunu” açıklar. “Bir çokları onu Panislamizm, yani dini ittifak ile kıyaslasalar da bu meselenin bizim için çok önemli olduğunu söylememiz gerek. Avrupalı emperyalistlerin tarif ettikleri Pantürkizm hayatta olmamıştır. Onun başka türü var. Bizim kastettiğimiz Türkiye, [eski-yani Osmanlı-Jemperyalist Türkiye’dir. O şu anda yok. Doğunun pek çok halkını arkasından sürükleyen yeni Türkiye var. Bizim elimizde, Asya’da, Türkistan’da toplumu Şura kuruluşuna çekmede, çok önemi olan Kemalist ayaklanmanın tecrübesi var. Bunu görmemezlikten gelemeyiz; ayrıca Pantürkizmi eski bakış açısından incelemenin gereği yok.”⁷

Açıkça Pantürkizmi savunan Rıskulov konuşmasının sonunda daha da ileri giderek şunları söyler: “Şimdi Kemalist Türkiye, ‘Türk Halklarının gerçekleştirdiği devrimin idareciliğini Rusya yapamaz’ diye açıklamada bulunuyor. Onların söylediklerinin doğru olduğunu kabul etmemiz gerekir.”

Bu sözlerin sahibi olan Rıskulov, Türkistan’ın Komünist Rus emperyalizmine mahkum edilmesinde karşı büyük bir siyasî mücadele vermiştir. Türkistan milliyetçilerinin gerçek düşünceleriyle Sovyetleşen Rusların uygulamaları arasında kesinlikle bir yakınlık bulunamaz.

Ekim 1917 ihtilaliyle Rusya’da Kerenski hükûmetinden iktidarı alan Bolşeviklerin yönetimindeki Sovyet Rusya dahilinde yaşayan Türk halklar için büyük bir tehlike giderek etkisini artırmaktadır. Bu dönemde, Bolşevikler ihtilal yoluyla ele aldıkları yönetimi, Çarlık yönetimini geri isteyen ve bu yolda mücadele veren Beyaz Ruslara karşı bir iç savaş yürütmektedir ve bu sayede Rusya genelinde bir otorite boşluğu yaşanmaktadır. Türk halkları da bu boşluktan istifade etmeye çalışmaktadırlar.

Nitekim, bu boşluktan istifade eden Azeri Türkleri 28 Mayıs 1918’de Azerbaycan Demokratik Cumhuriyetini ilan etmiş, ancak 23 ay gibi kısa bir demokrasi ve özgürlük hayatından sonra 27 Nisan 1920’de, tıpkı Çarizm devrinde olduğu gibi yine, baskı ve zulmün hüküm sürdüğü bir başka Rus yönetiminin, Sovyet Rusya’nın boyunduruğu altına girmişlerdir. Sovyetlerce yıkılan Demokratik Cumhuriyetin yönetici kadrosunun bir kısmı tutuklanmış, bir kısmı idam edilmiştir. Bolşevik memurların takibinden kaçabilenler ise bağımsızlık davalarını yurtdışından yürütmek durumunda kalmıştır. Ancak, Sovyet tahakkümüne karşı halkın direnişi sürmektedir ve bu direniş 1930’ların başına değin hızını kaybetmeksizin devam edecektir.

İdil boyunda yerleşik Kazan Tatarları da yine aynı yıllarda, Başkurd ve Çuvaşları da kapsayan bir milli devlet kurma mücadelesinden yenik çıkmıştır. Tatar ve Başkurd aydınlarının tüm uğraşlarına

⁷ Rıskulov’un Türkçü görüşünün Kazakça ifadesi şöyle: “RKP [Rusya Komünist Partisi] Ortalık Komitetinin ult siyasatın[millet siyasatını] ‘Kızıl İmperyalizme’ tenep, al tubtintübünde Türük tildes halıktar,Rossiya men emes[Rusya ile değil], tili men dini, medeniyeti[kültürü] bir Türkiyaben tabısadı[kavuşuyor/birlikte hareket ediyor], degen pikirine kayran kalasın. Misalı, öz tevilsizdigi üşin[bağımsızlığı için] küreşip jatkan [savaşan] Türkiya’nu mislğa ala otırip [Türkiye’yi örnek alıp] bilay deydi: ‘Kazır, Kemaldık Turkiya, Türk halıktarının kozgalısına başılıktı, Rassiya jasay almaydı dep malimdegizi gelip otr. Biz olardı [Türklerin] ayıtkanının durıs ekenin[doğru olduğunu] moyundaymız kerek...’ ” Ordalı Konıratbayev, **Turar Rıskulov Koğamdık Siyası Jane Memlekettik Kızmeti** [Sosyal Siyasî ve Devlet Hizmeti], Almatı/ Kazakistan 1994, s. 278.

rağmen Sovyetler, kurulmak istenen bağımsız İdil-Ural Türk Cumhuriyeti'nin oluşumuna engel olmuş, bu halkların Sovyet Rus İmparatorluğu'ndan kopmasına izin vermemiştir. Ekim ihtilalinin hemen sonrasında oluşturulan İç Rusya ve Sibirya Tatarları Millet Meclisini 22 Ocak 1918 tarihinde dağıtmıştır.⁸ Milli gazete ve dergiler kapatılmış, aydınların bir bölümü tutuklanmış, bir kısmı saklanmaya mecbur olmuştur.⁹ Tatar ve Başkurt aydınlarınca oluşturulmak istenenin aksine ayrı ayrı küçük cumhuriyetçiler halinde Tatar, Başkurd ve Çuvaş Sovyet Muhtar Cumhuriyetleri vücuda getirilmiştir. Bölgede yaşayan Türk halkları bağımsızlıklarını koruyamamış, Sovyet idaresinin baskılı yönetimine boyun eğmek durumunda kalmıştır.

Türkistan'da yerleşik bulunan Kazak, Türkmen, Özbek ve Kırgız Türkleri de Şubat 1917'den beri süren bir bağımsızlık savaşı vermektedir. Çarlık Rusyası hakimiyetinden yeni kurtulduktan sonra bu sefer de Sovyet Rus hakimiyetine girmek için gayret sarf etmekte, bölgede kurulmak istenen Sovyet hakimiyetine karşı ayaklanmalar, isyanlar, çatışmalar sürmektedir. 11 Kasım 1917'de Rus komünistlerinin İhtilal Komitesi Taşkent'te iktidarı ele almıştır; ancak bu durum Sovyetlerin henüz bütün Türkistan'da iktidarı ele aldıkları anlamına gelmemektedir. Taşkent, komünist iktidarın yayılma merkezi durumuna gelmiştir, ancak bölge halkı Sovyet idaresine girmek için direnmektedir. Taşkent merkezli Sovyet Komiserliğine bağlanmayı reddederek, Türkistan Milli Muhtar Cumhuriyeti, Alaş-Orda hükümeti, Buhara Milli Devleti, Hive Devleti şeklinde kendi milli teşekküllerini oluştururlar;¹⁰ ancak bunlar 1924 yılına kadar devam edebilecek, bu tarihten itibaren Türkistan Sovyet idaresini kabul etmekle birlikte halk ayaklanmaları ve Türkistanlı aydınların yurtdışından yürüttükleri bağımsızlık mücadeleleri uzun süre varlığını sürdürmüştür.

Türk Dünyası ve Atatürk

Atatürk, Doğu'da Ermenilere karşı başarılı bir hareket yürütmüş olan Kazım Karabekir Paşaya gönderdiği gizli emirde; Azerbaycan'ın tamamen ve gerçek anlamda bağımsız bir devlet hâline gelmesine taraftar olduklarını belirtmiş ve bunun temini için Rusları gücendirmeden ve kuşkulandırmadan gerekli tedbirlerin alınmasını istemiştir. Aynı zamanda, Azerbaycan'ın petrol vb. tüm doğal kaynaklarına yeniden sahip olabilmesi için gerekli çalışmaların yapılmasının acilen lazım geldiğini belirtmiştir. Karabağ gibi, Türklerin nüfusça yoğun bulunduğu yerlerin, Ermenilere verilmesinin önlenip Azerbaycan'a bağlı kalmasının sağlanması için gerekli çalışmaların yapılmasını istemiştir. Rusların Azerbaycan'da yapacakları muamelelerin bütün İslam aleminin Bolşevikleri tartmak için bir örnek teşkil edecek olmasının Ruslara anlatılmasını ve onların ikna edilmesini istemiştir.¹¹

Bu şekilde, Ruslara sürekli gözlemlendikleri hissi uyandırılarak, Onların Azerbaycan Türkleri ve diğer Türkistan üzerinde dilediği tasarrufla bulunmasının önüne geçilmesi amaçlanmıştır. Dolayısıyla Atatürk, Milli Azerbaycan Cumhuriyeti'nin yerini alan Bolşevize edilmiş yeni Azerbaycan hükümetinin, Azeri Türklerinin değil, Moskova'nın yönetiminde olduğunu ve Azerbaycan'ın milli servetlerinin Moskova tarafından sömürüldüğünü görmüş, Azerbaycan topraklarının Ruslar tarafından Ermenilere teslim edilmek isteniyor olmasını ve Rusların Azeri Türklerine muamelede baskılı ve katı bir tavır sergilemekte olduklarını ayırt etmiş ve bu durumun, olabilecek en barışçıl yollarla ve en az tepki çekecek şekilde halledilmesi amacıyla gizli surette çalışmalar yapılmasını öngörmüştür.

Bu şartlar altında Atatürk, Dış Türkler konusunda ölçülü hareket etmek, onu bilinçli bir ülkü meselesi görmek ve bu ülküyü pozitif bilime, bilimsel yöntemlere dayandırılmış bir hedef ve gaye şeklinde tanıtmak istemiş ve olumlu yöntemlerle, özellikle propagandaya önem vermenin gerekliliğini üzerinde durmuştur.¹²

⁸ Abdullah Battal Taymas, **Kazan Türkleri: Türk Tarihinin Hazin Yaprakları**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1966, s. 192.

⁹ Tamurbek Devleştin, **Sovyet Tataristanı**, Çev: Mehmet Emircan, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1981, s. 254.

¹⁰ Baymirza Hayit, **Türkistan Devletlerinin Milli Mücadeleleri Tarihi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1995, s. 233.

¹¹ Mehmet Saray, **Atatürk ve Türk Dünyası**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1995, s.11.

¹² Hikmet Tanyu, **Atatürk ve Türk Milliyetçiliği**, Töre Devlet Yayınları, Ankara, 1981, s. 174.

Atatürk, Rusya'dan Türkiye'ye sığınmış Türk liderlerini ve aydınlarını sıcak bir ilgiyle kabul etmiş ve hatta bu kadroları son derece önemli görevlere getirmiştir. Kazan Türklerinden Prof. Dr. Sadri Maksudi Arsal, Prof. Dr. Yusuf Akçura, Başkurt Türklerinden Prof. Dr. Zeki Velidi Togan, Prof. Dr. Abdülkadir İnan, Kırım'dan Cafer Seydahmet Kırimer ve Azeri Türklerinden Prof. Dr. Ahmet Caferoğlu, Ahmet Ağaoğlu, Mehmet Emin Resulzade, Mirza Bala Mehmetzade ve daha pek çokları Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş kadroları içinde yer almıştır. Örneğin, Prof. Dr. Yusuf Akçura ve Ahmet Ağaoğlu, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde milletvekili olarak hizmet verirken, Prof. Dr. Sadri Maksudi Arsal, Prof. Dr. Zeki Velidi Togan, Prof. Dr. İsmail H. Ertaylan, Prof. Dr. İzzet Kantemir, Prof. Dr. Ahmet Caferoğlu, Prof. Reşit Rahmeti Arat, Prof. Dr. Ahmet Temir, Prof. Dr. Akdes Nimet Kurat, Dr. Hamit Zübeyir Koşay gibi çok sayıda bilim adamı Türk üniversitelerinin kuruluşunda görev aldılar ve uluslararası alanda başarı ile Türkiye'yi temsil ettiler.¹³ Bolşevik zulmünden ve tehdidinden kaçarak Türkiye'ye sığınan Rusya Türklerine büyük bir sevgi ve ilgiyle kucak açan Atatürk, birçoğu Sovyet Rusya hükümetince yasaklı siyasetçi olan bu aydınların, Türkiye'de ülkelerinin bağımsızlığı yolunda mücadele vermelerine imkan sağlamıştır. Türk âlemi için özgürlüğün ne anlama geldiğini bilen ve bunu her fırsatta ifade eden Atatürk, bir milletin bağımsızlığının askeri sahada kazanılabilmesi için, öncesinde gerekli kültürel ve sosyal şartların hazırlanmasının gerekliliğini öngörmüştür.

Nitekim, Atatürk yapmış olduğu bir konuşmasında; "... Rusya'dan bize sığınan siyaset adamı soydaşlarımız, kardeşlerimizdir ... Şunu da takdir etmeleri lazımdır ki, Türk Milleti Kurtuluş Savaşından beri, hatta bu savaşa atılırken bile, mahkûm milletlerin hürriyet ve istiklal davaları ile ilgilenmeyi, o davalara müzaheret etmeyi benimsemiştir. Böyle olunca kendi soydaşlarının hürriyet ve istiklallerine kayıtsız davranması elbette tecviz edilemez. Fakat milliyet davası şuursuz ve ölçsüz bir dava şeklinde mütalaa ve müdafaa edilmemelidir. Milliyet davası, siyasi bir mücadele konusu olmadan önce şuurlu bir ülkü meselesidir. Şuurlu ülkü demek, müsbet ilme, ilmi usullere dayandırılmış bir hedef ve gaye demektir. O halde propagandalarda müspet usullere müracaat etmek şarttır. Hareketlerin imkan sınırları ve sıraları mutlaka hesaba katılmalıdır. Türkiye dışında kalmış olan Türkler ilkin kültür meseleleriyle ilgilenmelidirler. Nitekim biz Türklük davasını böyle bir müspet ölçüde ele almış bulunuyoruz. Büyük Türk tarihine, Türk dilinin kaynaklarına, zengin lehçelerine, eski Türk eserlerine önem veriyoruz..."¹⁴

Atatürk, Büyük Türk Dünyası ile yakından ilgilenmiş, onlarla olan gönül ve kültür bağı daimi tutmuştur. Cumhuriyetin kuruluşunun 10. yıl dönümünde yaptığı konuşması sırasında Dış Türkler konusuna da değinmiş ve "... Köklerimize inmeli ve olayların bölüdüğü tarihimizin içinde bütünleşmeliyiz. Onların (Dış Türkler) bize yaklaşmasını bekleyemeyiz... Bizim onlara yaklaşmamız gerekli..." diyerek Büyük Türk Dünyası üzerine görüşlerini açıklamıştır.¹⁵ Nitekim Atatürk, gerek içte gerekse dışta izlediği devlet politikasını da buna göre oluşturmuştur.

Türkistan'ın yetiştirmiş olduğu önderlerden diğer ikisi de Feyzullah Hoca ve Akmal İkramovdur. Feyzullah Hoca 1896'da Buhara'da milyoner bir tüccarın oğlu olarak dünyaya gelmiştir. Eğitimini Petersburg'da görmüştür. Buhara'ya döndükten sonra "Genç Buharalılar" örgütüne üye olmuştur. Bu örgütün kurucuları çoğunluğu Türkiye'de eğitim almış gençlerden oluşmaktaydı. Bunların en başta geleni ise Abdurrauf Fıtrat idi. İstanbul'da eğitim aldıkları sırada etkilendikleri "Genç Türkler" hareketine olan sempaticileri ile örgütlerine "Genç Buharalılar" adını verdiler. Başlıca hedefleri Buhara'daki Emir baskısını kırmak ve Cedid hareketini yaymak olan bu örgütün elemanları daha sonraları Emir tarafından çeşitli katliâmlara maruz kalmış ve Türkistan'ın diğer şehirlerine kaçmışlardır. Buhara Emirini devirmek amacı ile Sovyetlerle işbirliğine giderek Buhara'ya Rus ordularının yardımı ile girebilmişlerdir. 6 Ekim 1920'de Buhara Halk Cumhuriyeti'nin ilan edilmesinden sonra Feyzullah Hoca Başbakan ve Dışişleri Bakanı olmuştur. Cumhurbaşkanlığına ise daha sonraları Türkiye'ye göç eden Osman Kocaoğlu getirilmiştir.

Milli Mücadele yıllarında Sovyetlerden gönderildiği iddia edilen para yardımının da aslında Buhara Halk Cumhuriyeti tarafından gönderilmiş olduğu bilinmektedir. Lenin, Osman Kocaoğlu ve

¹³ Necip Hablemitoğlu, "Türkiye Cumhuriyeti Devleti ve Dış Türkler Stratejisi", [www. geocities. com/hablemitoglu/milli-merkezler.htm](http://www.geocities.com/hablemitoglu/milli-merkezler.htm), 03 09 2003.

¹⁴ Necip Hablemitoğlu, "Kemal'in Öğretmenleri", [www. geocities. com/hablemitoglu/kemal.html](http://www.geocities.com/hablemitoglu/kemal.html), 11 02 2002.

¹⁵ Harp Akademileri Komutanlığı, **Türkiye ve Türk Dünyası**, İstanbul Harp Akademileri Basımevi, Ankara 1997, s. 447.

Feyzullah Hoca ile görüşüp Türkiye'ye maddi yardım yapılması konusunda fikirlerini alır. Osman Kocaoğlu'na istenilen altın paranın Buhara Halk Cumhuriyeti tarafından karşılanabileceğini söyler. Bu iş içinde Başbakan Feyzullah Hoca ve Ruslardan oluşan bir kurul oluşturulur. Kurul yardım miktarını 100.000.000 altın ruble olarak kararlaştırır. Hemen bu miktar toplanıp Moskova'ya teslim edilir. O günün şartlarında bu miktar 59.000.000 TL. yapmaktadır.

Bununla birlikte Ruslar, gösterilen miktarın sadece 8 milyonunu Türkiye'ye gönderir, kalanını ise kendi hazinesine aktarır. Buhara Halk Cumhuriyeti, Milli Mücadeleye yardım etmekle kalmaz Mustafa Kemal'le diplomatik ilişkilerde kurar. Sakarya zaferini kutlamak üzere 17 Ocak 1921'de Buhara Halk Cumhuriyetinden bir heyet Ankara'ya gelir ve Mustafa Kemal ile görüşür. Mustafa Kemal'e zaferin hediyesi olarak üç adet kılıç ve Timur'a ait Kur'an-ı Kerim'i verirler. Mustafa Kemal meclis kürsüsünden şu konuşmayı yapar:

“ Türkistanlı kardeşlerimiz, Sakarya zaferi münasebetiyle bize üç kılıç ve bir de Kur'an-ı Kerim göndermişler. Türk milleti adına kendilerine teşekkür ederim. Bu mukaddes kitabı Türk milletine hediye ediyorum. Bu üç muazzezlerden [kılıçlardan] birini ben aldım, ikincisini, Batı Cephesi kumandanı olarak İsmet Paşaya verdim. Üçüncüsünü de İzmir fatihine saklıyorum. Bu kılıç İzmir'e ilk giren kumandanın beline takılacaktır.”¹⁶

Mustafa Kemal Buhara'nın bağımsızlığına gerçekten çok önem vermiştir. 1 Mart 1921'de imzalanan Türkiye Afganistan İttifak Antlaşmasının 2. maddesine şu şartı koydurur: “Tarafeyn-i Aliyeyn-i Akideyn bütün Şark milletlerinin azad ve hürriyet-i kamileye ve hakkı istiklale malik olduklarını ve bunlardan her milletin bizatihi ve arzu ettiği herhangi bir usul ve tarz-ı idare-i hükümet ile kendisini idarede muhtar olduğunu Buhara ve Hive devletlerinin istiklalini tasdik ederler.”

Feyzullah Hoca Buhara Halk Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra Harbiye Mektebi, Polis Okulu ve Öğretmen Okulu açtırarak bunların başına Türkiyeden subaylar geçirtmiştir. Gelişmelerden telâşlanan Ruslar, Harbiye Okulu'nun kapatılmasını ve Türkiyeli subayların Buhara'dan çıkartılmasını istemişlerdir. Rusya, Ankara Hükümeti tarafından Buhara Halk Cumhuriyeti yetkilileriyle görüşmek için gönderilen elçilik heyetinin Batum'dan Buhara'ya geçmelerine izin vermediği gibi, aynı günlerde Ankara'ya gelen Buhara elçileri Recep Bey ve Nazırı Bey Moskova'ya çağrılarak idam edilmişlerdir.

1923 yılında Buhara Halk Cumhuriyeti'nin tüm yöneticileri Ruslar tarafından tevkif edilerek Moskova'ya götürülmüştür. Burada Feyzullah Hoca “Sovyet Rusya politikasına uygun hareket edeceğini” bildirmiş ve geri gönderilmiştir. 1922'de SSCB'deki diğer Milli yöneticiler için geçerli olan Rus görüşü Feyzullah Hoca için de geçerli kılınmıştır:

“Feyzullah Hoca gurubu için komünizm ideal olarak kabul edilmemektedir. Komünizm Feyzullah ve arkadaşlarına kendi hakimiyetlerini muhafaza için gereklidir.” Feyzullah Hoca Moskova'nın Türk Bölgelerindeki tutumunu da açık bir dille eleştirir: *“Eğer sosyalist partileri, halkların hürriyetlerini tanımazlarsa, onlarla eşitlik esasında birlikte çalışmazlarsa ve mazlum halklara onları ezen milletlerden ayrılma hakkını vermezlerse, o zaman onların hürriyet hakkındaki konuşmaları yalancılıktan başka bir şey olmaz.”* Feyzullah Hoca'nın mazlum halk dediği Türkistan halkı, ezen millet dediği de Ruslardan başkası değildir.

Çok geçmeden 1924'te Riskulov'un adını “Türk Cumhuriyeti” olarak değiştirmek istediği “Türkistan” beş parçaya ayrılır. Turar Riskulov'un Türk soylu halkların birliğini savunan ideolojisine, yani milliyetler meselesine, insanî ve demokratik açılarından Rusya'da Bolşevikler tarafından yeterince önem verilmedi. Sınıf düşüncesinin dışında kalan milliyetler meselesi hemen hemen her zaman gözardı edildi. Bunun yerine “etnisite” ön plâna çıkarıldı. Ulusal kimlik yok sayıldı. Oysa böyle bir yaklaşım tarihî gerçeklere aykırıydı. 1920'de Kazakistan'da kurulan Otonomi Cumhuriyeti ve daha önce 1918'de kurulan bütün Orta Asya halklarını toplayan Türkistan Cumhuriyeti, dönemin aydınlarından birinin yansıttığı şekilde, *“...milletler zindanının kapısı açıldı; fakat biz bu müsaait durumdan gereği gibi faydalanamadık.Zindandan aydınlık dünyaya çıkar çıkmaz biz kendi iç zayıflıklarımızı ve dağınkılığımızı*

¹⁶ Enver Behnan Şapolyo, “Atatürk ve Üç Kılıç”, **Türk Kültürü**, S. 35, Kasım 1965; Bilâl Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk II, (1918-1938)**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1984, s.185.

fark ettik. Sekiz ay boyunca sadece kan, ekonomik ve tarihî bakımdan bir olan halkımızı içinden çürüten başı boşluk, cahillik ve siyasî terbiye noksanlığı gibi ağır hastalıklarla mücadele etmek zorunda kalmıştık...”¹⁷

Stalin’in Siyaseti

Lenin’in *öncü parti* modeli, merkezî bir partinin kendilerine verdiği görevleri yerine getirmeye hazır, son derece disiplinli militan ihtilâlcilerden oluşan bir kadro, bilindiği gibi potansiyel olarak otoriterdi.¹⁸ Bolşevikler, terörist yöntemlere başvurarak örgütlendiler. Komünist sistem, “devrimci kararlılığa” ve acımasız eyleme, yani teröre, bağlı olduğu kadar aynı zamanda kişisel diktatörlük taraftarı olmayan Jakoben mirastan farklı olarak Sovyet ekonomisi bir komuta ekonomisi siyaseti de komuta siyasetiydi. Irak’ta Saddam Hüseyin’in kimi Ortadoğu, özellikle Arap ülkelerine model olurken Stalinist yöntemden etkilendiği göz ardı edilmemelidir. Sistemin doğasını çok daha iyi kavramak için Rus Bolşevik sisteminin Prusya ordu sisteminden esinlendiğini göz ardı etmemek gerekir. Almanlar, Mareşal Moltke’nin Genelkurmay Başkanlığı’nda bütün Alman toplumunu savaşın içine çekmek kuramına göre örgütlenmişlerdi. Karşı tarafın kuvvetlerini imha etmek amacıyla I. Dünya Savaşı’nda bütün fabrikalar, malî sistem, tren yolları, araçlar ve bütün üretim askerî ihtiyaçlara göre bir büyük ordu sisteminin emrine girmişti. Batı Avrupa ve Rus orduları savaşta benzer örgütlenmeye giderek kendi toplumlarının ortak bir amaca doğru nasıl sürüklenebileceğini tecrübeyle gördüler. İşte Komünist Parti ve Kızıl ordu öncülüğünde kurulan sistem kaynağını Alman ordu sisteminde görmüştür.¹⁹

Esasen insan doğasına uygun olmayan bu sistem, Lenin’den daha çok gerçek liderini de bulmuştu: Jozef V. Stalin (ölümü 1953). Kendi kendisine *çelik adam* sıfatını yakıştıran sarhoş ayakkabıcının oğlu ve eski ilâhiyat öğrencisi bu adamın yönetimi altında diktatörlük sistemi, yurttaşlarının hayat ve düşüncelerinin bütün yönlerinde tam bir denetim kurmayı amaçlayan, bu insanların bütün varlıklarını ulaşılmaz bir otorite tarafından çepeçevre kuşatan bir yapı olmuştu. Bir yorumda yer aldığı şekliyle, “...Stalin olmasaydı, bu sistem muhtemelen geliştirilemezdi ve öteki sosyalist rejimlere dayatılamaz ve onlar tarafından kopye edilemezdi”²⁰

Kuzey Kore ve Romanya örneğinde görüldüğü gibi, komünist rejimleri kalıtsal olmayan monarşilere dönüştüren kişi olan, *ufak tefek, tedbirli, güvensiz, gaddar, geceleri yaşayan ve her zaman her şeyden kuşkulanan* Stalin, pek çok açıdan modern siyasetin değil, eski çağlardaki kanlı diktatörleri aratmayan, tarih kitaplarının sayfalarından fırlamış bir lider görünümündeydi. 1917’nin çağdaş gözlemcilerinden Sukhanov’un bir *gri leke* olarak gördüğü ve tanımladığı Stalin, zirveye çıkana kadar kendisini gizledi ve temkinli davrandı; sonunda partinin/askında devletin karşı konulamaz önderi durumuna geldiğinde, çevresindeki insanları zor kullanmadan kendine bağlamasını sağlayan hissedilir bir kişisel kader duygusundan, karizma ve özgüvenden yoksundu. Bu nedenlerle Stalin, partisini/dolayısıyla ülkesini terör ve korkuyla yönetti.

SBKP’nin 17. Kongresi’nde, Stalin’e karşı güçlü bir muhalefet ortaya çıkmıştı. Bu muhalefetin, Stalin’in iktidarına karşı bir tehdit oluşturduğunu bilemeyiz; ama 1934-1939 yılları arasında yaklaşık beş milyon parti üyesi ve görevlisi siyasî gerekçelerle tutuklandı ve bu kişilerin beş yüz bini yargısız idam edildi. 1939 baharında toplanan bir sonraki 18. Parti Kongresi’nde 1934 Kongresine katılan 1827 delegenin sadece 37’si hayatta kalabilmişti.²¹

Türkiye’ye sığınanlara maddi ve manevi yardım

Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulduğu yıllardan itibaren Türkiye’ye sığınan Rusya Türklerine hükümet olarak, gerek maddi gerekse manevi mümkün olan tüm yardımı sağlamaya gayret edilmiştir.²²

¹⁷ Abdülvahap Kara, **Türkistan Ateşi Mustafa Çokay’ın Hayatı ve Mücadelesi**, Da Yayıncılık, İstanbul 2000, s.117.

¹⁸ Eric Hobsbawm, **Kısa 20. Yüzyıl (1914-1991) Aşırılıklar Çağı**, Çev: Yavuz Alogan, Sarmal Yayıncılık, İstanbul Tarihsiz, s. 466.

¹⁹ Ayrıntılı bilgi için bk. Hobsbawm, **age**, (Felâket Çağı olarak adlandırılan bölüm).

²⁰ Hobsbawm, **age**, s. 467, 469.

²¹ Hobsbawm, **age**, s. 472-473.

²² M. Jacob Landau, **Pantürkizm**, Çev: Mesut Akın, Sarmal Yayınevi, İstanbul 1999, s. 118.

Farklı Türk halklarının temsilcileri olan bu muhacir Rusya Türkleri tarafından milli merkezler kurulmasına izin verilmiş, hatta desteklenmiştir. Sovyet işgalinden sonra Rusya'dan kaçmak zorunda kalan Türk liderlerine ve aydınlarına bu merkezlerde Azerbaycan Millî Merkezi, Kırım Millî Merkezi, Türkistan Millî Merkezi gibi) hizmet şansı ve fırsatı sunulmuştur.

Atatürk döneminde, yine bu merkezlere bağlı faaliyet gösteren çeşitli derneklerin kurulması da olumlu karşılanmıştır. Bolşeviklerin uyguladıkları imha siyaseti neticesinde ülkelerini terk etmek zorunda kalan Azeri, Özbek, Türkmen, Kazan, Kırım Türklerinden oluşan muhacirler, Türkiye'deki muhaceret yıllarında kendi aralarında sıkı temas kurmuş ve muhacerette bulunan gençleri teşkilatlandırmak, aralarındaki irtibatı kuvvetlendirmek, gençlerdeki milli ruh ve benliğin güçlenmesini sağlamak ve maddi yardıma gereksinimi olan gençlere hem parasal yardımda bulunmak hem de eğitim konularında destek sağlamak amacıyla Azeri Türk Gençler Birliği?, Türkistan Türk Gençler Birliği? gibi dernekler kurmuşlardır.

Bu Millî Merkezlere, en güvenilir, idealine samimi, Türkiye'ye ise sadakati test edilmiş aydınların aktif üye olarak girebilmelerine imkân verilmiştir. Üyelere hizmetlerinden dolayı maaş ya da benzeri ad altında hiçbir ücret ödenmemiştir. Milli merkezlerin faaliyetleri sırasında üyelerin, Türkiye'nin zaten sorunlu olan komşuları ile ilişkilerini bozabilecek duygusal-politik nitelikte faaliyet içine girmelerine, en azından görünür şekilde, müsaade edilmediği anlaşılmaktadır. Üyelerin tamamı, kendi meslekleri içinde en başarılı, dürüst olarak tanınan gönüllü ve seçkin vatanseverlerden oluşmaktadır. Hata yapanın, derhal merkezle ilişkisi kesilmektedir. Örneğin, Atatürk'ün de bulunduğu bir toplantıda, Sovyet tarihçilerine yönelik olarak aleni ve de duygusal bir biçimde Rus düşmanlığı yapan sözler sarf eden Prof. Ahmet Caferoğlu'nun Azerbaycan Milli Merkezi dahil pek çok resmi makamla ilişkisinin hemen sona erdirildiği bilinmektedir.²³

Türkiye'de yerleşen Rusya Türkleri, bağımsızlık yolunda bir fikir birliği oluşturmak ve gerekli sosyal ve kültürel zemini hazırlamak için işe girişmiş ve davalarının propagandasını yapmak için millî merkezler ve dernekler kurmanın yanı sıra en güçlü ve hukuki bir araç olan yazın ve gazetecilik faaliyetlerini seçmiştir. Yayınlanan dergi ve gazetelerde takip edilen yayın politikası, Sovyetler Birliği esaretinde yaşayan Türk halklarının bağımsızlıklarını kazanması uğrunda ortam hazırlamaya yönelik olmuştur; ayrıca, Bolşevize edilmiş ve enternasyonal proleter kültürüyle milli şuurları zedelenmeye çalışılan Rusya Türklerine, yayınlanan çok sayıda ilmi, edebi, tarihi yayınlar yoluyla milli bilinç aşılacak ve bireylerin, milli tarihi ve dilinden, dolayısıyla benliklerinden kopmalarının önüne geçilmeye çalışılmıştır. Azeri Türklerince çıkarılan "Yeni Kafkasya" (1923-1927), "Azeri Türk" (1928-1931), "Odlu Yurt" (1929-1931) dergileri ve "Bildiriş" (1930-1931) gazetesi, Başkurt Türklerinden Prof. Dr. Abdülkadir İnan ve Prof. Dr. Zeki Velidi Togan tarafından 1927-1931 yılları arası yayınlanan "Yeni Türkistan" dergisi, yine Azeri Türklerinden olan Ahmet Caferoğlu tarafından yayınlanan "Azerbaycan Yurt Bilgisi" (1932-1934) adlı dergi bu tür yayın organlarındandır.

Atatürk, Türk milletinin yalnızca Türkiye Türklerinden ibaret olmadığını bilincindeydi ve Türkiye dışındaki Türk halklarına büyük bir sevgiyle bağlıydı. O, Kurtuluş Savaşını Türk milletinin doğuştan gelen kararlılığı, gücü ve azmini arkasına alarak yürütmüş ve başarıya ulaştırmıştır. Asyalı kardeşlerinin maddi ve manevi yardımları unutulacak gibi değildi. Millî mücadelede Ankara hükümetinin hiç yakıt sıkıntısı çekmemesinin sebebi Azerbaycan'dan gönderilen yardımlar sayesinde olmuştur. Atatürk bir sözünde: "Biz doğrudan doğruya milliyetperveriz ve cumhuriyetimizin mesnedi [dayanağı] Türk camiasıdır" açıklamasında bulunmuştur.²⁴

Büyük Türk Dünyasına büyük saygı ve sevgi besleyen Atatürk, Türk dili, kültürü ve tarihinin ilmi metotlarla yeniden yazılması ve gerek Türkiye'de gerekse yurtdışında, Türk kültürü ve tarihinin tanıtılması amacıyla gerekli ortamı ve imkanları yaratmış, ayrı düşmüş Türk halklarının birbirlerinden haberdar olması için gerekeni yapmıştır. Siyasi sahada ise tüm imkanlarını zorlayarak bu halkların siyasi muhacirlerini ülkesinde konuk etmiş ve propaganda temeline dayanan bağımsızlık faaliyetlerini buradan sürdürmelerine olanak tanımıştır.

²³ Hablemitoğlu, **age**, gösterilen yer.

²⁴ Tanyu, **age**, s.71.

1917 devrimi öncesinin Ceditçi milliyetçi aydınlarının, devrim sonrasındaki durumları hakkında daha fazla bilgiye ihtiyaç olduğu şüphesizdir. Zaman içinde yayımlanan yeni kaynaklar bu aydınların siyasal kimlikleri hakkında daha fazla bilgi edinmemizi sağlayacaktır. Bu gün gerek Türk/Kazak milliyetçisi Rıskulov'u gerek Sultan Galiyev'i ve diğer pek çok kişiyi Rus komünizminin savunucuları olarak göstermek oldukça hatalı bir tutumdur; çünkü bu insanlar bu gün içlerinden çıktıkları milletin çocukları tarafından, hâlâ Rus emperyalizmine karşı savaşıyor ve bu yolda ölüme giden bağımsızlık kahramanları olarak bilinmektedir. Bu değerlendirmeler, yansıttığım kadarıyla tarihî gerçeklerle örtüşmektedir.